

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1983 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1984

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1983

VILNIUS

1984

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1983

VILNIUS

1984

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1983

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1984

63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislavas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDUNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ŽEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L $\frac{0505040000-129}{M854(08)-84}$ ž-84

© LTSR MA Istorijos institutas, 1984

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

A. Andrejevas, E. Morkūnas. *Vėjo malūnai*.— V.: Moks-
las, 1982.— 164 p., 62 iliustr. lap.— (Technikos paminklai Lietuvoje).— 15 000 egz.

Kol kas pas mus mažai ištirta liaudies technika, taip pat ir vieni žymiausių šios srities paminklų — malūnai. Leidinio tekstas ir brėžiniai priklauso Eligijaus Morkūno plunksnai, nuotraukos — Anatolijaus Andrejevo. Tai gražus įrodymas, kaip entuziastai gali pasitarnauti mokslui. Susigriebta pačiu laiku: jei kas tokio darbo būtų ėmėsis vėliau, krašto vaizdyje bebūtų radęs keliolika pavyzdžių. Dabar užfiksuota daug vertingų duomenų. Knygos reikalingumą geriausiai liudija paklausa: nė savaitės neužsigulėjo knygunų lentynose.

Apie Lietuvos vėjo malūnus iki šiol turėjome vieną kitą kraštotyrinį straipsnį ir skyrelį bendro pobūdžio leidiniuose, skirtuose liaudies architektūrai. Toji literatūra nurodyta pratarinėje. Liko nepaminėtas K. Čerbulėno straipsnis apie malimą; jame, remiantis 1939 m. Panevėžio ir Kėdainių apskrityse surinkta medžiaga, apibūdinami ir vėjo malūnai¹.

Duomenų iš malūnų istorijos pateikiama skyrelyje „Vėjo malūnų paplitimas“. Parodomas jų augimas nuo XVII a. iki XX a. pradžios. Įdomu tai, kad vėjo malūnų pirmiausia atsirado prie didelių upių — transporto arterijų, mat prie prekėms gabenti tinkamų upių buvo draudžiama statyti užtvankas vandens malūnams.

Pirmą sykį plačiau rašant apie malūnus, savaime aišku, daugiausia dėmesio kreipiama į techninę pusę. Tad pagrindiniai skyriai yra „Malūnų klasifikacija“ ir „Pagrindiniai malūnų mazgai“. Pradžioje aiškiai išdėstytas veikimas. Nurodomi galimi vėjo malūnų klasifikavimo kriterijai: pagal sparnų atgrėžimą į vėją, pavarų schemą, architektūrinę formą. Pagal pirmąjį kriterijų jie skirstomi į stiebinius ir kepurinius. Pagal pavarą irgi dvejopi: vienpakopės ir dvipakopės pavaros. Pirmieji suka vienerias, antrieji dvejas, rečiau — trejas girkas. Pagal architektūrines formas skiriami šie malūnų tipai: 1) stiebiniai, 2) su ratukais, 3) kepuriniai, 4) vėjagirinės bei stoginiai, 5) vėjo turbinos. Pagal kepurės grėžimo mechanizmą skiriami 2 kepurinių malūnų variantai: vienu kepurė sukinėjama gražulu, kitų — krumpline pavara. Nuosekliai aprašomi malūno techniniai įrenginiai, jų funkcijos ir veikimas.

¹ Čerbulėnas K. Apie malimą.— Kn.: Kraštotyra. V., 1966, p. 108—112.

Skyriuje apie pagrindinius malūnų mazgus su nusimanymu nagrinėjama sparnų konstrukcija, sparninio krumpliaračio kryžius, sparninis, kūginis ir žvaigždinis krumpliaračiai, juostinis stabdys, keltuvai grūdų maišams užkelti, atskleidžiama girnų raida (plokščios ir geldinės trinamosios, sukamosios rankinės, malūnų).

Kituose skyreliuose apibūdinama malūno dalims statyti ir įrengti naudotos medžiagos, jo statymas, puošyba, paminimi žinomesni malūnų meistrai. Įdomūs duomenys apie du žymesnius malūnų centrus — prie Griškabūdžio ir Karčemų kaime: čia meistrai pastatydavo malūnus, pradėdavo malti, parduodavo juos ir perkeldavo į naują vietą. Paskutiniajame skyrelyje, paminėjus, jog pastaraisiais dešimtmečiais sunyko vėjo malūnų ūkinė paskirtis, rašoma apie jų panaudojimą kitiems reikalams: perkėlimą į muziejus, pavertimą visuomeniniais muziejais, visuomeninio maitinimo įstaigų įrengimą juose. Pabaigoje daroma išvada, kad malūnuose buvo svarbiausi vėlesnių mašinų elementai.

Pagal kaimų pavadinimus parengta klasifikuota malūnų vietų rodyklė. Vienais atvejais malūnai anotuoti, pažymimi architektūros ir įrenginių ypatumai, kitais nurodyta tik vieta, vienais atvejais yra nuoroda į šaltinį, kitais — ne; rodyklės pradžioje nepaaiškinus jos sudarymo principų, skaitytojui jie irgi lieka mįsle.

Iliustracinę leidinio dalį sudaro 170 nuotraukų. Jos grupuotos taip: 1) stiebiniai, 2) kepuriniai malūnai, 3) vėjo turbinos, 4) malūnų pritaikymas dabarčiai. Antrosios grupės objektai dar skirstomi į šiuos poskyrius: a) medinius, b) medinius ir mūrinius, c) mūrinius malūnus. O kiekviename poskyryje skiriami malūnai su gražulu ir krumpline pavara. Kiekvienos grupės nuotraukose parodyta malūno padėtis kraštovaizdyje, įvairios architektūrinės formos, techninė įranga. Kai kam gali kilti klausimas: ar vertėjo dėti blogai išsilaikiusių malūnų vaizdus. Be abejo, vertėjo. Juk tai praeities paminklai, dauguma praradę savo paskirtį. Ir archeologai kasinėdami nemeta lauk aplūžusių dirbinių, skelbia juos. Pilių griuvėsiai irgi rodomi tokie, kokie yra. Malūnai — bendras Europos tautų kultūrinis palikimas. Svarbu parodyti jų tipus, architektūrinės formas, paplitimą įvairiuose kraštuose ar jų regionuose. Šiuo darbu mūsų respublika Europos fone nebeliks balta dėmė. Todėl santrauką reikėjo dėti ne tik rusų, bet ir anglų ar vokiečių kalba. Gerai, kad nuotraukų metrikų sąrašė apibūdinamas pavaizduotas objektas. Čia dar reikėjo nurodyti fotografavimo metus, o prie 168 numerio (Šiaulių „Aušros“ muziejaus filialo) pažymėti, jog šio malūno sparnai apsaugos sumetimais sutrumpinti.

Keletas redakcinio pobūdžio pastabų. Teksto ir turinio pradžioje reikėtų pavadinimo — „Pratarmė“. Rašoma, kad vėjagirnes statydavosi sumanesni valstiečiai ir naudodavo ne vien malimui (p. 20). Užmiršta nurodyti kam dar. Tekste esantiems 23, 25 ir 34 pav. (jais parodyti bendri malūno vaizdai) pageidautina ir vietos nuorodos. Tas pat pasakytina ir apie 54 pav. rankinių girnų bendrą vaizdą. Rašant apie žvaigždinį krumpliaračį (p. 21), dviem atvejais nurodytas 49 pav., o turi būti 50. Stiebinio malūno maišų kėlimo frikinė pavara iliustruojama 50 pav., o turi būti 49 (p. 23). Mokslinėje literatūroje yra nusistovėjusios tokios bibliotekų

santrumpos: MAB (Lietuvos TSR MA Centrinė biblioteka), LRB (Lietuvos TSR valst. respublikinė biblioteka), VUB (Vilniaus universiteto mokslinė biblioteka), jų ir čia reikėjo laikytis. Tyrinėtojams, paminklų apsaugos darbuotojams, kraštotyrininkams bus didžiai naudinga šio leidinio malūnų įrenginių terminija. Kiekvienu atveju nurodomi ir tarminiai pavadinimai. Reikėjo paminėti, kad žemaičiai girkakmenį vadina *girkakliu*.

Pagal leidinio pavadinimą daugiausia dėmesio skirta techniniams klausimams nagrinėti. Tačiau per malūnus vyko intensyvus žmonių bendravimas. Čia atsispindėjo jų savininkų ir nuomininkų, malūnininkų ir valstiečių santykiai. Laikui bėgant, kito atlyginimo už malimą būdai. Iširtinas malūnų remontavimas, girnų atnaujinimas, pagalbinių įrenginiai ir prietaisai. E. Morkūnas sugeba įžvalgiai ir analitiškai tyrinėti. Tai rodo ir šis darbas, ir kiti paskelbti straipsniai².

Viršelyje, priešlapyje, titulinėje lape ir metrikoje parašyta: Technikos paminklai Lietuvoje. O juk Lietuvoje, be malūnų, buvo ir kitokios rūšies nekilnojamųjų ir kilnojamųjų technikos paminklų. Pavadinimas rodytų, kad tai naujos serijos pradžia. Ja praturtintume mūsų respublikos mokslo, technikos ir kultūros istoriją. To ir linkime leidėjams.

Vacys Milius

Tarybų Lietuvos kultūra (1940—1980).— V.: Mokslas, 1982.— 319 p.— 3000 egz.

Lietuvių tarybinė istoriografija sulaukė sintetinio veikalo apie kultūrą: pasirodė kolektyvinė monografija „Tarybų Lietuvos kultūra (1940—1980)“. Ją parengė Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Socialistinės kultūros problemine grupė: ist. m. dr. prof. A. Bendžius (ats. redaktorius), ist. m. dr. prof. M. Burokevičius (ats. redaktorius), ist. m. k. doc. E. Baltinienė, ist. m. k. doc. J. Bielinienė, ist. m. k. doc. V. Pšibilskis.

Monografija parašyta istoriniu, probleminiu aspektu. Joje apibendrinama kultūrinės revoliucijos Lietuvoje patirtis, analizuojamos socialistinės kultūros raidos tendencijos ir dėsningumai. Gausiai panaudoti autorių ankstesni moksliniai tyrinėjimai, papildyti nauja archyvų, statistinė, periodinės spaudos medžiaga ir kitų mokslininkų skelbtais darbais. Nors nagrinėjami pačių autorių ir kitų mokslininkų jau anksčiau tyrinėti klausimai, tačiau knygoje ryškiau apibendrinama kultūros raida, labiau motyvuojamos išvados.

² Morkūnas E. J. Lietuvos vėjo malūnų sparnų konstrukcijos XIX a. pabaigoje—XX a. pirmoje pusėje.—Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1979 ir 1980 metais, 1981, p. 67—70; To paties. Sušvės ir Dotnuvėlės upelių baseinų malūnai XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pirmojoje pusėje.—Ten pat, p. 65—67; To paties. Vėjo malūnų tipai ir variantai Lietuvoje XIX a.—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais.—Istorija, 1981, t. 21, sąs. 2, p. 95—112; To paties. Vėjo malūnų girkos Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pirmoje pusėje.—Ten pat, 1983, t. 22, p. 47—60; To paties. Vėjo malūnų statybinės medžiagos Pašvitinio apylinkėse.—Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1981 ir 1982 metais, 1983, p. 58—62; To paties. Vėjo malūnų girkakmeniai Pašvitinio apylinkėse.—Ten pat, p. 62—64.

Knygą sudaro 4 skyriai. Pirmasis „Revoliucija kultūroje ir ideologijoje — svarbus socializmo kūrimo Lietuvoje dėsningumas“ skirtas teoriniams kultūros klausimams. Jame atskleidžiama kultūros esmė ir vieta visuomeninių santykių sistemoje, išryškinamas objektyvus socialistinės kultūrinės revoliucijos pobūdis, jos humanizmas bei kokybinis skirtumas nuo ankstesnės visuomeninės formacijos buvusių dvasinio visuomenės gyvenimo pakitimų.

Autorių nuopelnas tas, kad, vertindami keturių dešimtmečių Lietuvos kultūros raidą ir atsižvelgdami į kitų socialistinės kultūros tyrinėtojų teoretikų argumentuotas išvadas, jie skiria kultūrinės revoliucijos istorines ribas, etapus. Pirmasis etapas, nurodoma knygoje, prasidėjo 1940—1941 m., įsitvirtinus proletariato diktatūrai, ir baigėsi septintojo dešimtmečio pradžioje, perėjus į brandų socializmą. Antrasis, baigiamasis kultūrinės revoliucijos etapas, prasidėjęs septintojo dešimtmečio pradžioje, apibūdinamas vadovaujantis išsivysčiusios socialistinės visuomenės vertinimo kriterijais. Pažymėtinos autorių pastangos artėti prie gilesnės mokslinės tiesos. Svarbiausi socialistinės kultūrinės revoliucijos dėsningumai tarybinių kultūros tyrinėtojų A. Arnoldovo, P. Amelino, P. Kabanovo ir kitų darbuose vertinami nevienodai, nurodomi skirtingi dėsningumai ir ne toks pat jų skaičius. Išanalizavę Lietuvos kultūros raidą, monografijos autoriai dėl minėtų dėsningumų sutinka su labiausiai argumentuotomis kultūros tyrinėtojo S. Pochopolo išvadomis. Nurodomi ir socialistinės kultūrinės revoliucijos ypatumai, aplinkybės, turėjusios teigiamą įtaką socializmo kūrimui ir kultūriniam pertvarkymams Lietuvoje, be to, kartkartėmis ir komplikavusios šį procesą.

Pirmojo knygos skyriaus atskirame skirsnyje išsamiai aptarti lenininiai kultūros palikimo vertinimo kriterijai.

Kultūros raidos analizei skirti antrasis ir trečiasis skyriai: „Kultūrinės revoliucijos uždavinių vykdymas pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu (1940—1951)“ ir „Kultūrinio gyvenimo plėtojimas socializmo įtvirtinimo Tarybų Lietuvoje laikotarpiu (1952—1960)“. Šiuose skyriuose koncentruotai nušviečiami revoliuciniai pertvarkymai ir jų rezultatai. Remiantis gausia faktine bei dokumentine medžiaga, aptariamas švietimo sistemos ir mokslo pertvarkymas, būdai, kaip buržuazinę inteligentiją įtraukti į naujos visuomenės kūrimą. Teigiama tai, kad knygoje atskleistos pirmosios švietimo sistemos pertvarkymo išdavos. Nurodoma, jog jau pirmaisiais Tarybų valdžios metais gerokai padaugėjo mokyklų ir moksleivių. 1939/40 m. m. Lietuvoje buvo 2812 bendrojo lavinimo mokyklų ir jose mokslo metų pradžioje įregistruota 358,6 tūkst. moksleivių, o 1941. m. sausio 1 d. respublikoje veikė 2988 mokyklos su 388,2 tūkst. moksleivių. 1940/41 m. m. kiek išplėstos ir pertvarkytos aukštosios bei specialiosios vidurinės mokyklos. Jų tikslas — parengti kuo daugiau inteligentijos iš proletarinių sluoksnių, pertvarkyti mokymo-auklėjimo darbo turinį marksistinės-lenininės metodologijos pagrindu. Autoriai pažymėjo svarų Tarybų valdžios indėlį į mokslo plėtojimą, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos įkūrimą.

Teigiamas knygos bruožas tas, kad joje išsamiai parodyta iš esmės pakitusi inteligentijos padėtis, atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje. Aiškiai

atskleista lenininė Komunistų partijos politika senosios buržuazinės inteligentijos atžvilgiu. Detaliai aptariamas pažangiųjų mokslininkų, pedagogų, menininkų darbas ir kūryba. Nemaža vietos skirta apibūdinti kultūros įstaigų, organizacijų politinei, kultūrinei veiklai, siekiančiai darbo žmonių sąmonėje ugdyti socialistinį sąmoningumą, socialinį aktyvumą, organizuotumą. Vertindami 1940—1941 m. revoliucinių pertvarkymų rezultatus Lietuvoje, monografijos autoriai daro išvadą, kad „jau tuomet buvo padėti teisinės ir socialinės bazės naujam kultūriniam gyvenimui pagrindai, vyko esminiai poslinkiai gyventojų sąmonėje, ir tai turėjo didelę reikšmę kovojant prieš hitlerinius okupantus, atnaujinant socializmo kūrimą respublikoje po karo“ (p. 58).

Hitlerinės Vokietijos okupuotoje Tarybų Lietuvoje buvo nutrauktas socialistinės kultūros kūrimas. Monografijoje apžvelgta į šalies gilumą pasitraukusių Lietuvos inteligentų veikla, kuri išsaugojo kovingumą, tvirtas tarybines pozicijas, gilią neapykantą fašizmui.

Pateikdami ir apibendrinami gausią faktinę kultūrinio gyvenimo medžiagą pokario klasių kovos sąlygomis, socializmo pagrindų įtvirtinimo laikotarpiu, autoriai įrodo, kad Lietuvoje kultūrinė revoliucija įgavo naują užmojį: buvo atgaivinta ir smarkiai išsiplėtė periodinė spauda, radijo laidos, atkurtos švietimo ir kultūros įstaigos. Akivaizdus to darbo rezultatas — 1944 m. pabaigoje, vakarinėje respublikos dalyje dar vyksiant mūšiams, išvaduotoje teritorijoje jau veikė 2101 pradinė mokykla, 119 progimnazijų ir 58 gimnazijos. Atnaujintas ir plečiamas suaugusiųjų švietimas, įvestas visuotinis privalomas septynmetis mokymas, išplėstas bendrasis, specialusis vidurinis ir aukštasis mokslas, brendo idėjiškai ir politiškai nauja tarybinės liaudies inteligentija, kuriai buvo artimi socialistinis patriotizmas ir proletarinis internacionalizmas, socialistinės tėvynės meilė; pakilo darbo žmonių sąmoningumas. Išaugo Komunistų partijos vaidmuo ir įtaka lietuvių tautos kultūriniam gyvenimui, o tai buvo lemiamas veiksnys, norint sparčiai ugdyti naują socialistinę kultūrą pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą, socializmo pagrindų įtvirtinimo laikotarpiu ir vėliau — brandaus socializmo metais. Respublikos kultūriniam gyvenimui, nurodoma knygoje, teigiamai atsiliepė stiprėjantys ryšiai su kitomis sąjunginėmis respublikomis, visų tarybinių tautų kultūrinis bendravimas.

Ketvirtajame skyriuje „Kultūros raida brandaus socializmo sąlygomis (1961—1980)“ analizuojama ir apibendrinama gausi nauja faktinė medžiaga, akcentuojami kokybiniai septintojo ir aštuntojo dešimtmečių dvasinio visuomenės gyvenimo pasikeitimai, rodantys švietimo sistemos funkcionavimo, kvalifikuotų specialistų rengimo rezultatus, visuomenės intelektualėjimą, mokslo vaidmens didėjimą, literatūros ir meno brandą, apskritai respublikos kultūros kilimo mastą ir dinamiškumą. Teigiama tai, kad apmaštosios lietuvių socialistinės kultūros nacionalumo ir internacionalumo vienybės problemos. Atskleidžiama dvasinės kultūros reikšmė darbo žmonių idėjiniame-politiniame, darbiniam, doroviniame, estetiniame auklėjime.

Knygos vertę didina tai, kad joje istoriniu aspektu nušviečiami literatūros ir meno socialinio veiksmingumo klausimai, iki šiol gvildinti daugiausia literatūros ir meno kritikų bei teoretikų straipsniuose, knygoje.

Monografijos pabaigoje autoriai daro išvadą, jog „susiformavusi vienieta visų Tarybų Lietuvos socialinių grupių kultūra, išreiškianti lietuvių socialistinės nacijos interesus, yra ypatingos istorinės reikšmės įvykis. Lietuvių tautos socialistinė kultūra yra bendras darbininkų klasės, kolūkinės valstietijos ir liaudies inteligentijos turtas“ (p. 306).

Nemenkinant leidinio vertės, norėtusi pareikšti ir kai kurių pastabų.

Per pastaruosius 20 m. pasirodė nemaža istorikų, sociologų, menotyrininkų knygų ir straipsnių, giliau analizuojančių kultūros, meno raidą, jos tendencijas ir dėsningumus. Lietuvos kultūros raida apibendrinta akademinuose leidiniuose „Lietuvos TSR istorija“ (IV tomas), „История Литовской ССР“ (с древнейших времен до наших дней) ir kt. Analizuojant lietuvių tarybinės kultūros visumą, naujame leidinyje vertėjo pateikti istoriografiją, įvertinti ir kitų autorių darbus. Tuomet būtų aiškiau, ką nauja autoriai įnešė į nagrinėjamą problemą. Knygoje yra vietų, kur remiamasi archyvais, o galima buvo panaudoti jau skelbtą medžiagą.

Brandaus socializmo visuomenei būdingi išaugę dvasiniai poreikiai. Autoriams, nušviečiant šį klausimą, galbūt reikėjo daugiau remtis statistine medžiaga, konkrečiau atskleisti visuomenės sąlytį su profesionaliuoju menu ir kultūros vertybėmis apskritai.

Per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje paplito naujos dvasinės kultūros vertybių fiksavimo, „tiražavimo“ ir platinimo priemonės. Televizijos, garso ir vaizdo įrašų, naujos informacijos sistemos dėka šios vertybės veikia ir reguliariai pasiekia atokiausius respublikos rajonus, kaimus. Atsirado daugiau galimybių susipažinti ir su lietuvių, ir su kitų TSRS tautų menine kūryba, pasaulinio mokslo, meno, kultūros vertybėmis. Tai turėjo neabejotiną reikšmę visuomenės dvasiniam brendimui. Todėl monografijoje (ypač ketvirtajame skyriuje) galbūt vertėjo daugiau vietos skirti masinės informacijos ir propagandos priemonėms.

Brandaus socializmo metais nepaprastą užmojų įgavo liaudies meninė kūryba. Išaugo meno saviveiklos masiškumas ir meistriškumas. Septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje atsirado naujų jos žanrų, susikūrė mėgėjiška kinematografija, susidarė naujos organizacinės formos — įsteigta Lietuvos TSR kino mėgėjų draugija, Lietuvos TSR liaudies meno draugija ir kt. Naujų broožų įgijo liaudies meno raida. Visa tai praturtino meninę kūrybą apskritai, o kartu ir visuomenės dvasinius bei estetinius poreikius. Šie reiškiniai verti didesnio dėmesio, bent kuklios analizės.

Knygoje, ypač ketvirtajame skyriuje, atskleidžiami daugiausia pozityvūs kultūros, meno raidos reiškiniai. Aišku, vertinti dviejų paskutiniųjų dešimtmečių kultūros reiškiniai labai sunku. O vis dėlto autoriams reikėjo atkreipti tyrinėtojų ir apskritai skaitytojų dėmesį į kai kurias spręstinas kultūros problemas, tuo labiau kad tai daryti skatina ir Komunistų partijos nutarimai. TSKP CK 1983 m. birželio 14 d. plenumo buvo konstatuota, jog „svarbu, remiantis jau rastomis tiesomis, žengti į priekį,

plėsti mūsų teorinį akiratį, gilinti svarbiausių šalies ekonominės, socialinės-politinės ir dvasinės pažangos dėsningumą supratimą, taip pat svarbu nelaikyti tarybinės visuomenės išsivystymo, brandumo jos visišku tobulumu, neidealizuoti to, kas pasiekta“¹.

Išsamiai aptarti monografijoje gvildinamus ar nepaliestus klausimus — sunkus uždavinys. Kas domisi šia problematika, perskaitys knygą ir susidarys nuomonę apie ją.

O recenzentės mano, kad didelio profesionalumo autoriai, turintys gily kultūros procesų supratimą, pateikė istorikams, kultūros tyrinėtojams ir apskritai visuomenei iš tiesų naudingą ir įdomią knygą.

Nina K a s t a n a u s k a i t ė, Danutė L e m e ž i e n ė

A. К. Цітоў. Гербы беларускіх гарадоў.— Мінск: Палымя, 1983.— 48 с.— В надзаг.: (Беларускае добраахвотное таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры. Бюро прапаганды).— 1500 экз.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau — LDK) nuėjo ilgą ir sudėtingą kultūros raidos kelią. Susikūrusi daugiatautė valstybė atsirado vakarų ir rytų ideologijų kryžkelėje. Jų sintezėje formavosi LDK kultūra. Vieni reiškiniai dėl kalbos, religinių, tautinių ir kitų ypatumų vystėsi siauresniame regione, kiti turėjo visos valstybės bruožų. Prie pastarųjų galėtume priskirti miestų antspaudus ir herbus.

Recenzuojama Anatolijaus Titovo nedidelė knygutė „Baltarusijos miestų herbai“ yra pirmoji kregždė šioje primiršto kultūros palikimo srityje. Tai pirmasis po karo atskiru leidiniu išėjęs darbas apie LDK miestų, tiesa, esančių tik Baltarusijos TSR teritorijoje, herbus. Nors jis skirtas plačiajam skaitytojui, įdomus ir specialistams tiek tyrinėjimais, tiek ikonografiniu požiūriu. Knygutėje, be herbų ir antspaudų originalų nuotraukų, kurių nemaža į mokslinę apyvertą įvedė pats autorius¹, įdėti jų grafiniai piešiniai. Grafinius antspaudų piešinius ir spalvotus ankstyvojo heraldinio laikotarpio herbus kvalifikuotai nupiešė dailininkas J. Kušikas, o XVIII a. pabaigos—XIX a. herbų piešinius — A. Baženovas. Iš viso įdėta 50 nespalvotų ir 76 spalvotos iliustracijos. Jų vertę didina gera spauda.

Knygutėje medžiaga chronologiškai skirstoma į du neįvardytus skyrius. Pirmajame aptariaimi miestų herbai, atsiradę, kai Baltarusija įėjo į LDK, t. y. nuo XIV a. iki pirmojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo 1772 m., antrajame — XVIII a. pabaigoje—XIX a. Rusijos imperatorių suteikti miestų herbai. Mus labiau domina pirmasis skyrius, nes miestų herbų suteikimo principai, simbolika turi daug bendra su Lietuvos miestų herbais.

¹ Aktualūs partijos ideologinio masinio politinio darbo klausimai.— Tiesa, 1983, birželio 15.

¹ Dalį tyrinėjimo rezultatų autorius paskelbė spaudoje anksčiau (Цітоў А. К. Печаткі беларускіх гарадоў.— Помнікі гісторыі і культуры Беларусі, Мінск, 1977, № 2, с. 25—27; Его же. Гербы беларускіх гарадоў.— Беларусь, 1981, № 8, с. 26—27.

Skyriaus pradžioje autorius supažindina skaitytoją su herbo sąvoka, apibūdina pagrindines heraldikos taisykles, pagal kurias kuriami herbai, po to pereina prie baltarusiškos medžiagos dėstymo. Teoriniu požiūriu šiame skyriuje nauja tai, kad miestų herbų raidą mėginama skirti į du pagrindinius etapus: ikiheraldinį ir heraldinį. Ikiheraldiniu metu iš vietinių tradicijų gimsta ir subręsta heraldinės emblemos. Šis etapas, kaip galima spręsti iš teksto, apima laikotarpį iki XIV amžiaus. Heraldinis laikotarpis dalijamas į du periodus: ankstyvąjį, nuo XIV a. iki XVIII a. pabaigos, ir vėlyvąjį, nuo XVIII a. paskutiniojo ketvirčio iki pirmųjų XX a. dešimtmečių (p. 9).

Baltarusijos miestų vėlyvojo etapo heraldikos išskyrimas istoriškai patėisinamas, nekelia abejonių ir jo chronologiniai rėmai. Kiek sudėtingiau su ikiheraldiniu ir ankstyvuju heraldiniu periodais.

Naujausi miestų antspaudo ir herbų tyrinėjimai² parodė, kad senojoje istoriografijoje priimtas miesto antspaudo sutapatinimas su jo herbu nėra visai teisingas. Miesto herbas — pagal heraldikos taisykles sudarytas ir jo savininko ar krašto valdovo patvirtintas sąlygiškai nekinantis simbolis. Miestų antspaudo Vakarų Europoje žinoma nuo XII a., o pirmųjų užuominų apie jų herbus atsiranda tik XIV amžiuje. Miestų herbai XIV a. formuojasi, apie 1400 m. pradėdami įteisinti privilegijomis, XV—XVI a. įsigali. LDK šis procesas negalėjo būti ankstyvesnis. Pirmoji mums žinoma Zygimanto Augusto privilegija, kurioje normuojamas LDK miesto herbas, suteikta 1555.VI.18 Voino (dab. Lenkijos LR) miestui³. Žinoma, tai nereiškia, kad iki tol LDK miestai negalėjo turėti herbų. Papatys jį įteisinti atsirado kiek vėliau, fiksavo jau esamą padėtį. Bet tokiu atveju miestų antspauduose ar kitoje ikonografinėje medžiagoje esamus simbolius herbu galime laikyti tik tada, kai jis aiškiai reiškia herbą, t. y. sudarytas pagal heraldikos taisykles. Toks pavyzdys galėtų būti XV a. Kauno miesto herbiniai antspaudai⁴. Daugiau tokio pobūdžio šaltinių neturime, o ir A. Titovo pateikta ikonografinė medžiaga ne ankstesnė kaip XVI a. vidurio, taigi ji to paties laikotarpio su herbus įteisinančiomis privilegijomis.

Patikimų duomenų stoka neleidžia LDK miestų herbų ieškoti anksčiau kaip XV a. ir verčia suabejoti autoriaus nurodytais ikiheraldinio ir ankstyvojo heraldinio periodo chronologiniais rėmais. Taip pat manytume, kad ne visai tikslu ankstyvuju heraldiniu periodu vadinti maždaug 400 m. laikotarpį, kurjame ne tik atsiranda, subręsta miestų herbai, bet ir pradeda smukti.

² Volborth C. A. Heraldry of the World. London, 1973, p. 7, 180; Lexikon Städte und Wappen der Deutschen Demokratischen Republik. Leipzig, 1979, p. 512; Louda J. Znaky měst Severomoravského kraje. Ostrava, 1980, p. 11; Соболева Н. А. Российская городская и областная геральдика XVIII—XIX вв. М., 1981, с. 13—14.

³ Lietuvos TSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, f. Lietuvos Metrika, kn. 77, l. 8—8^v (mikrofilmas gautas iš TSRS centrinio valstybinio senųjų aktų archyvo Maskvoje, f. 389).

⁴ Gumowski M. Herby miast litewskich.— Ateneum Wileńskie, Wilno, 1935, rocz. 10, p. 265—267.

Pagrindinis šaltinis, iš kurio galima nustatyti miesto herbo kompoziciją, spalvas,— jo piešinys magdeburginės privilegijos originale. Originalų iki mūsų dienų išliko labai nedaug, o jų kopijos apie herbo kompoziciją, spalvas dažnai maža ką pasako. Todėl tenka ieškoti kitos ikonografinės medžiagos, leidžiančios atkurti miestų herbus. A. Titovas tokiu šaltiniu pasirinko miestų antspaudus. Po ilgų ir kruopščių archyvinų paieškų autoriui pavyko rasti bemaž visiems atkuriamiems herbams tinkamus XVI—XVIII a. antspaudų pavyzdžius.

Šis leidinys nekėlė uždavinio išaiškinti herbų simboliką, nustatyti jos parinkimo motyvus. Tai inventorinio pobūdžio darbas, kuriame herbai aprašomi tematiškai. Pirmiausia pateikiami pavyzdžiai, susiję su krašto gynybos tradicijomis. Tai gynybiniai bokštai, vartai, aptinkami Kameneco, Mogiliovo, Bresto, Liubčios miestų simbolikoje (p. 11—14, 33), lankai su strėlėmis — Pinsko, Bresto, kryžius su kalaviju — Kričevo, o iš debesų išlindusi šarvuota ranka su kalaviju — Mstislavlio miestų herbuose (p. 14).

Bresto herbo duodami net du variantai: vienas su gynybiniu bokštu, kitas — su įtemptu lanku. Pirmasis siejamas su 1554 m. data, antrasis laikomas vėlesniu ir pagal dokumentus datuojamas XVII a. viduriu. Tačiau tokio tipo renesansiniai skydai antspauduose buvo naudojami XVI a. viduryje⁵. Šiame herbiniam antspaude yra dar viena labai įdomi detalė: virš pagrindinio renesansinio skydo su lanku įdėtas Gedimainaičių dinastijos herbas — Stulpai. Tai kol kas vienintelis žinomas atvejis, kai šis herbas įkomponuotas į miestų antspaudus. Antra, jis rodo, kad antspaudų spaudas buvo pagamintas, valdant minėtai dinastijai, t. y. iki Žygimanto Augusto mirties 1572 metais.

Miestas tuo pat metu vartoti dviejų herbų, aišku, negalėjo. Antrajame antspaude galima įskaityti legendą: SIGIL. CONSVL. ... (BRE) ST. M. D. LITV. (LDK Bresto... tūrėjų antspaudas). Vadinasi, šis antspaudas priklauso miestui, o jame pavaizduotas įtemptas lankas turėtų būti miesto herbas. Kas rašoma pirmojo antspaudo legendoje, įskaityti nepavyko. Gal tai suolininkų antspaudas? Atsakyti į šį klausimą galima tik turint pirminius šaltinius, patį antspaudą ir dokumentą, ant kurio jis uždėtas.

Baltarusijos miestų heraldikoje gausu gyvūnijos. Medžioklė atsispindi Gardino ir Kopylio herbuose. Pirmajame vaizduojamas šuoliuojantis elnias, antrajame — medžioklės ragas (p. 14, 18). Volkovysko antspaude įkomponuota staugiančio vilko galva (p. 18, 19 pav.), kuri simbolizuoja miesto pavadinimą. Heraldikoje tokie simboliai vadinami kalbančiais. Liūtų aptinkame Slonimo, Lydos herbuose, pastarajame — kartu su dviem sukryžiuotais raktais (p. 21). Remiantis antspaudu rekonstruotame Slucko herbe vaizduojamas sparnuotas žirgas (p. 18), o Mozyrio ir Nesvyžiaus herbai atkuriami iš originalių privilegijų (p. 18). Abiejuose juodo aro motyvai, tik Mozyrio herbe — su raide S ant krūtinės, o Nesvyžiaus — su heraldiniais kaspinais kairiajame lauke.

⁵ Dobužinskis M. Vytis. K., 1933, p. 33.

Miesto, kaip prekybos centro, idėja išreikšta Polocko antspaude: Cia pavaizduotas plaukiantis laivas su burėmis, o Sklovo antspaude — svertuvas („bezmėnas“ (p. 21).

Dalis Baltarusijos miestų herbų turi religinę simboliką. Antai Minskui magdeburgine privilegija buvo suteikta panelės Marijos figūra, Vitebskui patvirtinta iš seniau naudota Išganytojo (Kristaus) galva, Naugardukas 1595 m. gavo naują archangelo Mykolo simbolį. Radaškovičiai turėjo šv. Steponą, Kobrinas ir Gorodokas — šv. Oną, Čiausai — šv. Martyną, Breslauja — apvaizdos akį, Borisovas — šv. Petrą virš vartų su dviem bokštais ir kt.

Kai kurių miestų herbai atkurti pagal magdeburginių privilegijų žodinius aprašymus. Pvz., Pružanai 1589 m. herbui gavo vaiką ryjantį susiraičiusį žaltį, 1590 m. Liubčia — pasagą su trimis kryžiais (Kiškų giminės herbas, vadinamas Dambrova) ir dvi laiškas joje (p. 25, 26, 30, 33). Įdomu tai, kad tą pat dieną kaip Liubčios herbą gavo Kėdainiai⁶. Abu šie miestai tuo metu priklausė Kiškų giminei. Vėliau, miestams atitekus kitiems savininkams, pakito ir jų simbolika. Liubčia, kaip rašo autorius (p. 33), pradėjo vartoti gynybinę sieną su dviem bokštais, o Kėdainiai — Kiškų ir Radvilų herbų junginį⁷. Tai rodo privačių miestų herbų sąlygotumą.

Kai kurių antspaudų originalų datos nesutampa su jų įvardijimo datomis. Pvz., Kameneco antspaude įrašyta 1583 metai, o įvardijime — 1761 (6 pav.), Mogiliovo — 1596 ir 1634 (7 pav.), Polocko — 1587 ir 1635 (25 pav.), Sklovo — 1762 ir 1767 (26 pav.), Minsko — 1591 ir 1618 (27 pav.). Data antspaude dažniausiai rodo jo spaudo pagaminimo laiką, o knygoje antspaudai įvardijami pagal dokumentų, kuriuose jie yra įspausiti, datas. Tokiais atvejais nevienodumus reikėtų aptarti tekste.

XVIII a. pabaigoje, Baltarusiją įjungus į Rusijos imperiją, susidarė naujos politinės aplinkybės, lėmusios tolesnę miestų herbų raidą. Šiuo laikotarpiu miesto herbas pasidaro ir teritorinio vieneto — gubernijos, apskrities — herbu. Jau 1781 m. buvo patvirtinta 17 Polocko ir Mogiliovo gubernijų miestų herbų. Gubernijų centrai — Mogiliovas, Polockas — ir dalis apskričių centrų — Čerikovas, Drisa, Gorodokas, Surazas, Vitebskas — gavo Vytį, besiskiriančią lauko spalvomis. Iš naujai sukurtų idomesnių pažymėtinas Siانو miesto herbas, kuriame vaizduojami du sukryžiuoti dalgiai, Rogačiovo — avino ragas (p. 40). Tačiau dalis naujų herbų, kaip pastebėjo autorius, atsirado kabinetuose, neįsigilinus į miesto gamtines sąlygas, ūkį, tradicijas ir kt. (p. 41).

1796 m. buvo truputį pakoreguoti Borisovo, Minsko, Mozyrio, Nesvyžiaus herbai, Slucko senasis pakeistas į Vytį, o Dysnos — į linų pėdą. Pastarasis autoriaus traktuojamas kaip naujai gautas (p. 41), bet yra žinomi net du XVI a. herbo variantai. Gynybinę sieną su trim bokštais Žygimantas Augustas suteikė 1567.II.28⁸, o po kiek laiko — 1569.I.20 —

⁶ 1590.IV.15 Zigmanto Vazos privilegija Kėdainiams. — Кн.: Археографический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси. Вильна, 1870, т. 8, с. 302.

⁷ Ten pat, p. 304.

⁸ Акты, издаваемые виленскою археографическою комиссиею. Вильна, 1886, т. 13, с. 274.

valtį⁹. Vileika, Davidgorodokas, Pastovys, Bobruiskas ir kiti miestai gavo naujus herbus.

1843 m. dėl administracinių pertvarkymų šiek tiek pakoreguota teritorinė heraldika. 1845 m. buvo patvirtinti nauji apskričių herbai. Perkiršto skydo viršutiniame lauke komponuojamas gubernijos, apatiniame — apskrities centro herbai. Ši reforma palietė ir kai kuriuos Lietuvos miestus¹⁰.

Pareikštos pastabos ir pageidavimai nesumenkina šio kruopščiai parengto ir gausiai sfragistikos šaltiniais paremto darbo vertės. Kaimynų padaryta gera pradžia turėtų būti neblogas paskatinimas ir mūsų respublikos istorikams.

Edmundas Rimša

Гістарычны слоўнік беларускай мовы.— Мінск: Навука і тэхніка, 1982, вып. 1. А — Биенье.— 296 с., 2150; 1983, вып. 2. Биець — Варивный.— 320 с., 2110.

Baltarusių leksikografija, anksčiau apyskurdė, per pastaruosius du tris dešimtmečius yra smarkiai pažengusi į priekį. Pasirodė stambių bendrinės kalbos ir tarmių žodynų, pradėtas leisti daugiatomis etimologijos žodynas. Prie šių kapitalinių veikalų dabar, nuo 1982 m., prisideda dar vienas — istorinis žodynas. Rengia jį grupė Baltarusijos TSR Mokslų Akademijos Jakubo Kolaso Kalbotyros instituto bendradarbių, vadovaujamų vyriausiojo redaktoriaus A. Žurausko (jau išėjusių dviejų pirmųjų tomių redaktorius yra A. Bulyka). Žodynas suplanuotas ir jo kartoteką imta sudarinėti pora dešimtmečių anksčiau, 1960 metais.

Plačiame įžanginiame vyriausiojo redaktoriaus straipsnyje (I 3—44) išdėstyti žodyno rengimo principai. Chronologinė apimtis gana didelė — jis skirtas visam senosios baltarusių kalbos gyvavimo periodui, trukusiam ketvertą amžių. Pradine riba, skiriančia senosios baltarusių kalbos leksiką, priklausančią šiam žodynui, nuo rytų slavų kalbinės bendrystės laikų leksikos, turinčios rūpėti senovės rusų kalbos žodynų sudarytojams, laikoma XIV a. pabaiga, o baigiamąja riba, skiriančia nuo naujosios baltarusių kalbos leksikos, — XVIII amžius. Tačiau praktiškai žodynas prastai remiasi trumpesnio laiko tarpo rašto paminklais — nuo XV a. pabaigos iki XVII a. vidurio (vėliau vis rečiau būdavo rašoma baltarusiškai, todėl ir žodyne XVIII a. atstovauja vos vienas šaltinis). Ribojamasi bendriniais žodžiais. Sykiu su vietų ir asmenų vardais atsisakoma ir iš jų padarytų būdvardžių (tokių kaip *виленский, александровъ*; tiksliai su jais sudaryti ypatingesni pastovūs junginiai pateikiami prie atsakančių daiktavardžių, plg. *виленская бочка* s. v. *бочка*).

Šaltinių atranką žodyno redakcija sieja su jų pobūdžiu, priklausymu tai ar kitai senosios baltarusių kalbos funkcinei atmainai. Daugiausia

⁹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. 1361—1598. Спб., 1863, т. 1, с. 165.

¹⁰ Винклер П. П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в Полное собрание законов с 1649 по 1900 год.— Спб., 1899, с. 31, 104, 122, 128, 133, 150, 154, 168.

yra teisės bei šiaip reikalų raštų. Vien paskelbti (XIX—XX a.) senųjų dokumentų rinkiniai sudaro per šimtą stambių tomy, o tai tik menka dalelė viso tos rūšies palikimo. Negalėdama visko aprėpti ir dar teisingai tuo, kad dokumentų leksika nesanti labai turtinga ir įvairi, redakcija ribojasi atrankinėmis aktų knygomis, reprezentuojančiomis įvairių laikų ir įvairių vietų administracinę (arba kanceliariinę) kalbos atmainą. Kitaip elgiamasi su religiniais raštais (juose daugiau abstrakčios ir šiaip knyginės leksikos) ir pasaulietiniais meniniais (iš dalies kartu ir publicistiniais) kūrinių (metraščiais, kronikomis, memuarais ir panašia literatūra su palyginti turtinga bei marga leksika). Vieni ir kitų nėra labai daug, ir jie pagal išgales visi pavartoti žodynui. Iš šaltinių žodžiai buvę renkami dviem būdais. Pagrindinis buvęs išsamusis rinkimas: išrašinėti visi žodžiai su visomis jų reikšmėmis ir visais formos variantais, tačiau neturėta tikslo suregistruoti visus pavartojimo atvejus bei nustatyti žodžio dažnumą. Baigiamajame kartotekos sudarymo etape taikytas atrankinis būdas: paprastai iš vėlesnių paminklų išrašyti vien tiktai nauji, iš kitur nežinomi žodžiai ar jų variantai. Gaila tik, kad šaltinių sąrašė — jis užima penkis puslapius (45—49) — nepažymėta, katruo būdu kiekvienas šaltinis peržiūrėtas.

Antraštinės žodžių formos žodyne duodamos pagal unifikuotą grafiką ir rašybą, labiausiai paisant senosios kalbos administracinės atmainos rašymo įpročių. Straipsnio antraštėje toliau pateikiami ir kiti paminkluose pasitaikantys to žodžio grafikos, rašybos ir fonetikos variantai (jiems alfabetiškai priderančiose žodyno vietose tenkinamasi nuorodiniais straipsniais). Citatose niekas nekeičiama, išlaikomos visos esmingos šaltinio grafikos ir rašybos ypatybės (praktiškai perrašymo šiokių tokių nevienodumų vis dėlto neišvengta, plg. tos pačios citatos iš Berindos leksikono skirtingą pateikimą s. v. v. *ботянь* ir *бусель*). Citatos, iliustruojančios žodžio vartojimą ta pačia reikšme, išdėstomos chronologiškai. Gerai daroma, kad prie citatų iš aktų knygų ar rinkinių, apimančių chronologiškai nevienodus dokumentus, nurodoma (sutrumpintai) ne tik šaltinis ir jo puslapis (ar lapas), bet dar ir dokumento rašymo metai (tik retkarčiais jie pamiršti, plg. citatą iš ABK XX 141 s. v. *брутва*; pasitaiško ir atvirkščiai — vietoj puslapio nurodyti tiktai metai, plg. ABK XX 1602 s. v. *брукъ*).

Recenzuojamas žodynas svarbus ne vien senosios baltarusių kalbos specialistams. Iš jo ir kiti slavistai galės susidaryti aiškesnį vaizdą apskritai apie visų rytų slavų kalbų formavimąsi ir jų tarpusavio santykius, kitų slavų kalbų (senovės slavų, lenkų) poveikį rašto kalbos raidai. Jis labai pravėrs baltų ir slavų (pirmiausia, žinoma, lietuvių ir baltarusių) kalbų kontaktų tyrinėtojams. Be kalbininkų, žodynu dar džiaugsis ir visi kiti, kas vienaip ar kitaip susiduria su senovės baltarusių literatūra ar šiaip raštais, kuriuos iki šiol nepigu buvo sėkmingai studijuoti neturint jokios platesnės leksikografijos priemonės, prireikus teikiančios bent būtiniausią informaciją apie senajai baltarusių kalbai būdingus žodžius. O senųjų baltarusių raštų skaitytojų ratas dabar nesiriboja Baltarusija, kaip ja nesiribojo nė senosios baltarusių kalbos administracinės atmainos vartojimas praetyje. Kuriantis Lietuvos valstybei, lietuvių

kalba, kaip žinia, dar neturėjo rašytinės formos, ir administracinės rašytinės kalbos funkcija atiteko kitoms kalboms, jau turėjusioms raštą. Tos funkcijos lietuvių kalba nebeperėmė nė vėliau Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: atsiradusi rašytinė lietuvių kalbos forma bemaž ištiesai vartota tiktai religijos reikalams. Ir ilgoką laiką tarp administracinę funkciją atlikusių kalbų pati svarbioji, labiausiai vartojama kaip tik buvo senoji baltarusių kalba, jos administracinė atmaina, lygia dalim su slavų žemėmis aprėpusi ir Kunigaikštystės branduolį — lietuviškąsias žemes. Didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje, visų rūšių ir pakopų teismuose, miestų valdžios įstaigose, muitinėse ta kalba XV—XVI a. buvo surašyta daugybė įvairiausių dokumentų, dabar einančių vertingais pirminiais šaltiniais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei visų ją sudariusių tautų istorijos tyrinėtojams.

Istorikai šiame žodyne šalia bendresnio pobūdžio leksikos galės rasti ir specialių socialinių, teisinių, ekonominių terminų ir šiaip žodžių, išreiškiančių specifines ano meto realijas. Tokių terminų bei žodžių aiškinimai, tiesa, gal ne visada patenkins istorikus, rodysis esą nepakankamai išsamūs ir tikslūs. Istorinis baltarusių kalbos žodynas — tai ne istorijos enciklopedinis žodynas, todėl jame tenkinamasi glaustais filologiniais žodžių reikšmių nusakymais, o ne detaliais ir preciziškai aprašomi patys žodžiais vadintieji dalykai. Tačiau reikia turėti galvoje, kad istorinėms sąvokoms bei realijoms aiškintis pravers ne vien šio žodyno reikšmių nusakymai, bet ir iš daugelio šaltinių jame sukauptos citatos, iliustruojančios žodžių vartojimą.

Žodynas kol kas ištiesai apima tik dviejų pirmųjų raidžių — *A* ir *B* — žodžius. Norint susidaryti bent apytikrą žodyno išsamumo vaizdą, o ypač išsiaiškinti, ar atsiranda kiek daugiau spragų dėl ribojimosi pasirinktais administracinės kalbos atmainos šaltiniais, buvo pasidomėta tų dviejų raidžių žodžiais poroje nepanaudotų dokumentų rinkinių, parengtų spaudai K. Jablonskio¹. Pasirodė, kad, ilgai negaišus, juose galima rasti vienokių ar kitokių duomenų, kurie labai praverstų žodynui papildyti. Tai pirmiausia visai į žodyną nepatekę žodžiai *анкра* (*Анкара мухаяру старого, куны старыми подшыта*) IA I 308₃₉ 1591 (turėtų būti apskritai retas skolinys, kitiems rytų slavams, rodos, nepažįstamas; plg. kiek vėlesnių lenkų šaltinių *ankra* „susagstoma moteriška juosta“), *биндакъ* IA I 510₈ 1599 (kuris, kaip ir lietuvių *bindōkas* „dailidžių kirvis, skliutas“, kilęs iš vokiečių *Bindaxt* „t. L₉ p.“), *броваровый* IA I 404₃ 1596, taip pat dvižodžiai pavadinimai *бочка вилневка* IA 308₂₇ 1591 (dar plg. *бочка меры виленской* IA I 384₄₉₋₅₀ 1595), *бочка дякелная* LVG I 55 1596, *бояринъ поседный* LVG I 17 1529. Žodyne *боханъ* (*бохенъ, бохонъ*) teduotas tokia reikšme, kokią paprastai turėdavo ir lenkų *bochen* — „(duonos) kepalas“; *бохонъ* „lašinių šoninė, paltis“ (сала бохонов тры) IA I 171₄₉ 1569 ne tik reikšme skiriasi (nors reikšmės skirtumas ir vienas pats jau būtų vertas fiksavimo žodyne), bet vėikiausiai ir savo kilme yra atskiras žodis, sykiu su Lietuvos senųjų lenkiškų administracinių doku-

¹ Istorijos archyvas: XVI a. Lietuvos inventoriai / Surinko K. Jablonskis. K., 1934. D. 1 (trumpinama: IA I); Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais: Dokumentų rinkinys / Sudarė K. Jablonskis, V., 1959. D. 1 (trump.: LVG I).

mentų tos pat reikšmės *bochon* (*sadta bochon*) IA I 274₄₉ 1586 atsiradęs iš vokiečių *Bachen* „paltis“. Toliau dar eitų žodžiai ir dvizodžiai pavadinimai, kuriuos būtų buvę galima nurodyti iš ankstesnių dokumentų, ne-gu tai padaryta žodyne: *бегунъ* „medinis durų varstomasis įtvaras“ IA I 338₈ 1593 (žodyne šia reikšme tiktai *бекгунъ* iš 1606 m., vadinasi, iš papildomų duomenų matyti, kad senesnės formos būta su *-h-*, ne su baltarusių kalbai svetimu *-g-*, o tai irgi svarbu, toliau svarstant dar nepakankamai paaiškėjusią baltarusių žodžio kilmę, jo santykį su tos pat reikšmės lenkų *biegun* ir lietuvių *bėgūnas*), *болона* „lango stiklas“ IA I 171₂₇ 1569 (žodyne — nuo 1586), deminutyvas *болонка* IA I 287₁ 1587 (žod. — iš XVII a. pabaigos), *бориць* IA I 453₁₇ 1597 (žod. — nuo 1679), *бунтованье* (*-ане*) LVG I 31 1537 (žod. — nuo 1598), *бунтоватися* LVG I 41 1548 (žod. — nuo 1566), *бунтовникъ* LVG I 37 1545 (žod. — nuo 1588), *бунтъ* LVG I 31 1537 (žod. — nuo 1566), *буренья* (*-ене*) LVG I 31 1537 (žod. — nuo 1588), *бычокъ* IA I 174₈ 1569 (žod. — nuo 1576), *бочка пивная* IA I 152₃₆ 1562 (žod. — 1582), *бояринъ путный* IA I 22₂₅ 1542 (žod. — nuo 1557).

Nustatydama, kuriuos raštus laikyti baltarusių kalbos paminklais, žodyno redakcija, be kitų kriterijų, taiko ir teritorinį — žiūri, kad raštas būtų parašytas ar bent perrašytas baltarusių krašte. Tačiau administraciniams dokumentams, kadaisė rašytiems etniškai lietuviškose žemėse, daroma išimtis ir nuo jų neatsiribojama. Toks elgesys visiškai suprantamas. Gal net derėjo labiau išskirti lietuviškų žemių dokumentų svarbą ir dar plačiau jais pasinaudoti. Jau vien iš ką tik pateikto pluoštelio papildymų matyti, kad nė syki įvairių leksikos naujovių — skolinių (polonizmų, germanizmų, lituanizmų), pačių baltarusių naujadarų ir pastovių žodžių junginių — plitimo židinio reikia ieškoti Vilniuje ir apskritai lietuviškose žemėse. Tai visai natūralu, nes dažniausiai kaip tik čia, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centre, pirmiausia atsirasdavo ir patys socialinio bei ekonominio gyvenimo naujieji reiškiniai.

Dar galėtų būti įdomu tiksliau sužinoti, ką nauja žodynas duoda lituanizmų tyrinėtojai. Specialiai lituanizmais, žinoma, žodyne nesidomima, prie jų, kaip ir prie kitų skolinių, nėra nė kilmės nuorodų. Nenuostabu, kad į bendrąją istorinį baltarusių kalbos žodyną pakliūva toli gražu ne visi tie lituanizmai, kuriuos jau yra padaręs žinomas K. Jablonskis, keletą dešimtmečių kruopščiai juos rankiojęs iš senosios Lietuvos raštinių dokumentų. Iš raidėmis *a* ir *б* prasidedančių 14 lituanizmų, esančių rinkinyje „Lietuviški žodžiai“² (variantai ir tolimesni vediniai atskirai neskaičiuojami, praleidžiamas ir *борть*, kuris veikiau yra pačių slavų žodis), į žodyną nėra patekę 9: *алкснинъ*, *алкъ* (*олкъ*), *антр(ы)-никъ* (*унтрыникъ*), *апидемя* (*-ме*), *бенд(е)рѣ*, *берталь*, *битникъ*, *брос(а)*, *бужъ* (vėliau K. Jablonskis rado dar mažiausiai 10 kitų šiomis raidėmis prasidedančių lituanizmų, tik nebepaskelbė, ir nė vieno iš jų nėra istoriniame žodyne). Tad lieka tik 5 lituanizmai, kuriuos turi ir K. Jablonskio rinkinys, ir žodynas: *бер(е)ло*; *болтушникъ* (su *болтуш-*

² Jablonskis K. Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje: Tekstai. K., 1941. D. 1.

мицкий), бонда, бурта, бучъ. K. Jablonskis žodį cituoja paprastai iš didesnio skaičiaus dokumentų (tas skirtumas ryškiausias s. v. бер(е)ло: iš trejeto dešimčių baltarusiškų dokumentų, pažįstamų K. Jablonskiui, žodynas cituoja vos vieną, tiesa, patį senąjį). Ir vis dėlto vienu kitu atveju žodynas esmingai papildė ligšiolinę informaciją; pavyzdžiui, бучъ K. Jablonskio knygoje tėra iš 1667 m. baltarusiško dokumento (dažniau, pradėdant nuo 1660 m., cituojami lenkiški dokumentai su *bucz*), o žodynas jį nurodo iš žymiai ankstesnio — 1596 m. — dokumento. Be to, žodynas dar padeda kiek geriau orientuotis, kurie lituanizmai buvo tvirtai įję į senąją baltarusių kalbą, o kurie tebuvo lokalinio ar net visai okazinio pobūdžio svetimybės.

Kur kas dažniau žodynas pasirodys esąs naudingas, kai reikės aiškintis priešingos krypties skolinius — lietuvių (arba ir kitų baltų) slavizmus. Kol kas čia baltarusių kalbos vaidmuo, kol kas nėra kaip reikiant išryškinta. To nebuvo įmanoma padaryti kaip tik dėl baltarusių leksikografijos menkumo. Be senosios baltarusių kalbos žodyno, netgi ne kažin kiek turint platėsnųjų dabartinės kalbos žodynų, mūsų slavizmams sunku būdavo rasti galimų prototipų baltarusių kalboje, ir jie ne sykį būdavo nurodomi vien iš lenkų kalbos. Dabar aiškėja, kaip dažnai tokiais atvejais skolinių kategoriškas skyrimas prie polonizmų dar būtų mažų mažiausiai per ankstyvas, nes lygiai gerai jie galėtų būti kildinami ir iš atsakančių senosios baltarusių kalbos žodžių, pvz.: *aksómitas* (*aksamítas*) — *аксамитъ* (*оксамитъ*), *anýžius* (*anyžas*) — *аныжъ* (*анижъ*), *areliavóti* — *ап(н)елиовати*, *artiekà* — *аптека*, *artiēkorius* — *аптекарь* (*аптекарь*), *artiēkorka* — *аптекарка*, *arendà* — *аренда* (*оренда*), *arendávóti* — *арендовати*, *arkabūzas* — *аркабузъ*, *árkužas* (*árkušas*) — *аркушъ*, *babka(s)* (*barkā*) — *бобки*, *bagocva* — *богацтво* (*богачство*), *bakalōrius* — *боколаръ* (*бакаларъ*), *balbiērius* — *бальберъ*, *balsamas* (*balsomas*) — *балсамъ*, *bankiētas* — *банкетъ*, *bardišius* (*bartišius*) — *бардышъ* (*бардишъ*), *bařgas* — *бор(к)гъ*, *barvà* (*borvà*) — *барва*, *bespiēčnas* — *безпечный* (*беспечный*), *býskipas* — *бискупъ* (*быскупъ*), *blazenstva* — *блазен(в)ство*, *bobrus* (*bobras*) — *бобръ*, *bodai* (*badái*) — *бодай*, *bolka* — *бал(в)ка*, *bonkà* — *банка*, *brōkas* — *бракъ*, *brokavóti* — *браковати*, *bromà* (*brona*) — *брама* (*брана*), *bromka* (*bramka*) — *брамка*, *būčnas* — *бучван(в)е*, *buįóti* — *буяти*, *buntavóti* — *бунтовати*, *burda* „kivircas“ — *бурда* (nieku bendra su šiuo senųjų raštų skoliniu neturi, savaime suprantama, daug vėlesnis tarmių būdvardis *burdāvas* „tamsiai raudonas“, kilęs iš br. trm. *бурдѡвы*), *vogà* — *вага*. Dalį tokių žodžių baltarusiai, tiesa, yra gavę iš lenkų, tačiau visai nėra tikra, kad ir lietuviai juos pasiskolino tiesiai iš lenkų, be baltarusių tarpininkavimo. Katros kalbos galimam prototipui kiekvienu atskiru atveju teiktina pirmenybė, ne visada paaiškės ir po specialesnio tyrimo (įvairių papildomų skyrimo kriterijų taikymo). Vis dėlto jau dabar galima teigti, kad senosios baltarusių kalbos žodynas, kai bus baigtas leisti, sykiu su naujaisiais kapitoliniais senosios lenkų kalbos žodynais sudarys tvirtą bazę naujai persvarstyti visą mūsų senesniųjų slavizmų bylą ir tiksliau nustatyti atskirų slavų kalbų įtakos mastą.

Anksčiau šalia mūsų slavizmų, kartais būdavo galima nurodyti tikrai spėjamus, realiai (iš šaltinių) nežinotus slavų žodžius ar jų variantus. P. Skardžius, pavyzdžiui, *apāstalas* (*apaštolas*, *apoštalas*) kildino iš s. le. **apoztoł*, *barāgas*, pritardamas K. Būgai — iš s. br. **борогъ*. Dabar žodynai pateikia ir s. le. *apoztoł* (šalia daug dažnesnio *apostol*), su kuriuo dar sutinka s. br. *апостолъ* (džn. *апостолъ*), ir s. br. *борогъ*. Negalima, deja, sakyti, kad panašių dokumentacijos sunkumų jau visai nebėra. Naujasis baltarusių žodynas nepatvirtina, pavyzdžiui, s. br. *баранка*, *блинъ*, *ваганъ*, *бузовати*, reikalingų mūsų šikiams *baranka* „krosnies ardėliai (kam nors kepti)“, *blýnas*, *vagōnē* (*vogōnē*), *buzavoli* aiškinti (pirmuosius tris jau vartojo J. Bretkūnas, ketvirtąjį — K. Sirvydas).

Reikia tikėtis, kad mūsų kaimynų baltarusių filologai, ėmęsi tokio svarbaus ir daugelio laukiamo darbo, vis sėkmingiau jį varys į priekį ir dar šiame XX amžiuje galės švęsti pabaigtuves,

Vincas Urbutis

J. S e r e d y k a. Sejm zawiedzionych nadziei.— Opole, 1981.— 127 p.— 332 egz.

Jau keliolika metų trunkantis Lenkijos istorikų Respublikos XVII a. seimų tyrinėjimas labai pagilino to laikotarpio feodalinės visuomenės, politinės minties, opinijos įvairiais vidaus ir tarptautinio gyvenimo klausimais pažinimą. Naujai pasirodžiusi dr. Jano Seredykos studija, skirta 1627 m. seimui, — trečia monografija apie XVII a. trečiojo dešimtmečio seimus. Autorius dar prieš 15 m. išleido monografiją apie anksčiau — 1626 m. — Torunėje įvykusį seimą¹. Be to, parengė nemažą monografiją apie tris vieną paskui kitą sekusius seimus paskutiniais Zigmanto Vazos valdymo metais². J. Seredykos darbai pasižymi konkretumu, dokumentavimu, nuodugniu epochos, šaltinių ir literatūros pažinimu. Todėl kiekvienas stambesnis darbas yra laukiamas ir reikalingas XVII a. Respublikos vidaus ir užsienio politikos tyrinėtojams. Čia atskleidžiama daugelis svarbių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenimo momentų, plačiau supažindinama su Lietuvos XVII a. pradžios ekonominiu ir politiniu gyvenimu.

Monografija apie 1627.X.12—XI.24 d. seimą susideda iš įvado, 6 skyrių ir apibendrinančios pabaigos. Knygoje nagrinėjamus klausimus atskleidžia skyrių pavadinimai: „Po Torunės (seimo)“, „Atstovų seimėliai“, „Atidarymas“, „Priešinimasis Tribunolo antidisidentiškais sprendimams ir jėzuitų kolegijai Krokuvoje“, „Pinigų kalykla“, „Gynyba ir mokesčiai“. Lenkijos istoriografijoje jau nusistovėjo seimų tyrinėjimo metodika. Autorius nuosekliai nušviečia visą seimo procesą nuo priežasčių, paskatinsiu skelbti jį, ir iniciatorių iki seimo konstitucijos analizės. Apie trečdalį monografijos skirta seimo parengimui, karaliaus, senatorių ir pavietų bei vaivadijų seimelių pozicijų analizei. Skyrių antraštės iš

¹ Seredyka J. Sejm w Toruniu z 1626 roku. Wrocław, 1966.

² Seredyka J. Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629—1632): Zarys wewnętrznych dziejów politycznych. Opole, 1978.

esmės rodo, kokie klausimai buvo svarbiausi debatuose, ir kartu atskleidžia bajorų luomo nesutarimus su karaliaus rūmais, parengusiais kitokią seimo programą. Iš karaliaus instrukcijos seimeliams matyti, kad seimui svarstyti buvo pateiktos kiek kitokios problemos negu anksčiau minėtosios: 1) lėšų kariuomenei skoloms apmokėti ir tolesnei samdai parūpinimas; 2) mokesčių reforma; 3) pinigų reforma; 4) teisių pažeidimų svarstymas. Pagrindinis seimo uždavinys buvo valstybės gelbėjimas mokesčiais, nes tuo metu Respublika kariavo su Gustavu II Adolfu, pavojai tykojo iš Turkijos, Šlionsko, grėsė totorių įsiveržimai. Jiems užbėgti už akių buvo reikalinga kariuomenė, o jai išlaikyti — pinigai. Seimo išvarkėse ir per seimą karas su Gustavu II Adolfu vyko dviem frontais — Livonijoje ir Prūsijoje. Todėl gynybos ir apsaugos reikalai vienodai rūpėjo Lietuvai ir Lenkijai. Tačiau pagrindinės Švedijos jėgos buvo sutelktos Prūsijoje, ir čia vykusiems karo veiksams karaliaus rūmai skyrė daug daugiau dėmesio negu Livonijai. Didesnį susidomėjimą Livonijos karo teatru rūmuose ir Lenkijoje sukėlė tikrai 1627 m. pradžioje Lietuvos didžiojo etmono Leono Sapiegos savarankiškai, neatsiklausus karaliaus nei seimo sudarytos su švedais Balden Muižės paliaubos. Šis savarankiškas Lietuvos žingsnis paskatino Lenkijoje nepasitenkinimo audrą ir gilius prieštaravimus, kurie atsispindėjo ir 1627 m. seime. Tiesa, monografijoje prie šio konflikto autorius plačiau nesustojo, nes jį išanalizavo ir įvertino atskirame straipsnyje³. Kaip žinoma, 1627 m. vasarą Lietuvos kariuomenė atnaujino karo veiksmus prieš švedus, tačiau karalius liepos 18 d. rašytoje instrukcijoje vėl prisiminė Balden Muižės paliaubas. Jis pabrėžė, kad jos buvo neteisėtos, be luomų ir karaliaus sutikimo, bet, palyginti su ankstesniais kaltinimais, vertinamos švelniau. Susierzinimas dėl paliaubų buvo jaučiamas ir iš Lenkijos senatorių. Ruošdamasis šaukti seimą, karalius įprasta tvarka kreipėsi į Lietuvos ir Lenkijos senatorius, supažindino juos su tarptautine Respublikos padėtimi, santykiais su Švedija, Turkija ir kt. kaimynais, teiravosi dėl seimo vietos ir datos. Iš monografijoje duotos senatorių atsiliepiamų analizės matyti, kad jie dar neužmiršo Balden Muižės paliaubų. Lenkijos senatorius J. Vonžikas (Wążik) reikalavo seime jas viešai pasmerkti. Lietuvos senatorių reagavimui į karaliaus pranešimą apie ruošiamą seimą apibūdinti autorius neturėjo duomenų, todėl knygoje jis liko nenušviestas, pasitenkinta vien Lenkijos senatorių pareiškimais. Plačiau aptariama tikrai Lietuvos lauko etmono K. Radvilos kalba Naugarduko seimelyje. Jis nebuvo senatorius, bet jo įžvalgumas, pažiūrų platumas, aiški pozicija visais klausimais, matyt, autoriui buvo reikalinga kaip Lietuvos dignitorių opinijos atspindys. Kaip žymus politinis veikėjas, K. Radvila, priešingai daugeliui bajorų, pasisakė už tai, kad seime būtų svarstomi svarbiausi valstybiniai klausimai, o teisių pažeidėjimai palikti kitam seimui. Monografijos autorius ypač pabrėžė jo kritines pastabas dėl netinkamo lėšų naudojimo karo reikams Livonijoje, požiūrį dėl naujų mokesčių. Greta to, J. Seredyka nepastebėjo, jog lauko etmonas labai taikliai ir griežtai atmetė kaltinimus

³ Seredyka J. Konflikt między Koroną a Litwą w 1627 roku.— Zeszyty naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Opolu. Historia, 1967, 6, p. 119—153.

už Balden Muižės paliaubas. Jis taip pareiškė: „Lietuva dėl jų kalta, nes dėl skubumo be karalystės ponų sutikimo žūti nenorėjo, nes, neturėdama sutikimo, savo sienas, po kariuomenės atitraukimo, o po to paleidimo pasidariusias nesaugias, be jokių j. m. ponų teisių pažeidimo išlaidė“⁴. Taip pat priminė, kad ir Lenkijos bajorai be LDK sutikimo taip pasielgė Valakijoje.

Nagrindamas priešseiminių seimelių poziciją karaliaus pateiktais seime svarstyti klausimais, J. Seredyka panaudojo 17 seimelių instrukcijas, iš jų tik 3 iš LDK: Trakų, Naugarduko ir Volkovysko pavietų. Daugiausia ši pozicija nušviečiama grupėmis pagal požiūrį. Lenkijos seimeliuose buvo kalbama apie Lietuvai labai opų ekonominį klausimą — užblokuoti Lietuvos prekybą per Karaliaučiaus, Rygos ir kt. uostus. Šį klausimą Lietuvos atstovai atmetė jau ankstesniame seime. Dabar naujai sušauktajame, — nors maršalka buvo išrinktas Lietuvos didysis raštininkas Jonas Sokolinskis iš Drucko, o pastarajam po kurio laiko susirgus, — Lydos maršalka Aleksandras Chaleckis, kurį monografijos autorius priskiria kartu su broliu Mikalojum Kristupu Chaleckiu prie Lietuvos „separatistų grupės“, besipriešinusios uostų užblokavimui, — buvo priimta konstitucija, įteisinsi prekybos suvaržymą.

Karaliui svarbiausia buvo seime gauti atstovų sutikimą mokesčiams ir mokesčių bei pinigų reformoms. Su mokesčiais buvo susiję valstybės apsauga, karo užbaigimas ir taika Prūsijoje bei Livonijoje. Tačiau didžiausios diskusijos vyko ne dėl valstybės apsaugos, o dėl disidentų padėties, jų persekiojimo ir pinigų reformos. Diskusija dėl disidentų padėties iš tikrųjų sukosi apie Samuelio Bolestraŭyckio bylą, Tribunolo nuosprendį, iškilo smurto prieš disidentus klausimai. Seimo atstovų dauguma buvo už visuomenės religinę taiką, prieš religinius neramumus. Pinigų reformai karalius buvo pasiūlęs talerių ir dukatų redukciją, t. y. vertės sumažinimą. Krokuvos vaivadijos atstovai pasiūlė kitokį būdą — iki kito seimo uždaryti Lietuvos, Lenkijos ir Prūsijos pinigų kalyklas. Knygoje atsispindi dėl to kilusi vos seimo nesuardžiusi diskusija. Lietuvos atstovai nepalaikė idėjos uždaryti pinigų kalyklas ir apskritai nieko nenorėjo daryti su pinigų sistema. Lietuvos referentas Steponas Pacas seime pareiškė, kad lietuviška moneta yra gera, net puiki, nes lietuviški grašiai vertingesni už lenkiškus „połtoroki“. J. Seredyka tai aiškina skirtinga Lietuvos ir Lenkijos ekonomine-pinigine struktūra, mažesniu aukso bei sidabro vertės skirtumu Lietuvoje ir Vakarų Europoje. Lietuvos atstovų nepritarimas uždaryti kalyklas sukėlė Lenkijos atstovų pasipiktinimą. Lietuvos atstovai šiai diskusijai bandė pastatyti priešpriešiais svarbesnius valstybės apsaugos klausimus, tačiau antraeilės diskusijos numalšinti nepavyko. J. Seredyka šį momentą išskiria kaip vieną iš sąmoningiausių politinių pasireiškimų. Nenorėdami didinti prieštaravimų, nors ir neturėdami tam nurodymų instrukcijose, Lietuvos atstovai nusileido ir sutiko, kad būtų uždarytos smulkių monetų kalyklos.

Autorius kruopščiai ištyrė atskirų luomų, LDK ir Lenkijos atstovų pozicijas karo su Švedija atžvilgiu. Per seimą, Olandijai tarpininkaujant,

⁴ Księcia Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego Wielkiego Księstwa Litewskiego sprawy wojenne i polityczne (1621—1632). Paryż, 1859, p. 575.

tebevyko Respublikos komisarų derybos su Švedija. Gustavas Adolfas, kuriam labai reikėjo pinigų karui Vokietijoje, buvo linkęs už 30 m. paliaubas ir piniginę kontribuciją atsisakyti Livonijos ir Prūsijos. Kai komisarai dėl kontribucijos nesutiko, pareikalavo vietoje jos Livonijos. Derybos nedavė rezultatų. Lietuvos atstovai nesilaikė vienos krypties. Per seimo atidarymą kalbėjęs J. Sokolinskis, kuris, kaip tvirtina autorius, išreiškė Lietuvos bajorijos siekimus, pasisakė už karo Livonijoje pabaigimą taika. Lygiai tokį patį požiūrį dėstė Lietuvos primas E. Valavičius laiške L. Sapiegai⁵. Trakų bei Volkovysko seimeliai savo atstovus įpareigojo bet kokia kaina siekti taikos su Švedija. Lenkijos kancleris nepritarė J. Sokolinskiui, o paviety atstovai palaikė jį. Lietuvos didysis etmonas L. Sapiega, darydamas ataskaitą apie karą Livonijoje, kalbėjo apie jo tęsimą. Kartu atstovai šaltai išklausė pranešimą apie švedų naujai užimtas vietas Prūsijoje ir nesėkmingas derybas su jais. Svarstant gynybos, mokesčių klausimus, atstovų rūmai buvo visai abejingi. Lietuvos valstybinių turtų valdytojai priešinosi bet kokiai kvartai, dvasininkai nenorėjo nieko daugiau, be donatyvos, pažadėti. Tuo tarpu, kaip buvo pranešta seime, Lietuvos kariuomenei Livonijoje skola siekė 700 tūkst., o Lenkijos Prūsijoje — 1360 tūkst. auksinų. Mokesčiai, kuriuos nutarė seimas, negalėjo užtikrinti karo užbaigimo.

Knygą apie 1627 m. seimą J. Seredyka pavadino „Apyvyles seimas“, tuo lyg pabrėždamas, kad jis neatliko to, ką turėjo numatyti valstybės vidaus ir tarptautinei padėčiai sustiprinti. Kartu jis patikslino istoriografijoje (A. Szelągowski) buvusią kitokią nuomonę. Paskutiniame skyrelyje autorius kritiškai įvertino ir pačią seimo programą, ir jo atstovų debatus bei poziciją. Daugiausia kaltina karalių, jo artimuosius senatorius ir dvasininkiją, kad jie seime neturėjo pozityvios programos, nesugebėjo patenkinti atstovų antraeilių reikalavimų ir savo užsispyrimu trukdė svarstyti gynybos problemas. Bet vis dėlto kyla klausimas, kodėl tokia abejinga buvo feodalų klasė. Autorius tai bando paaiškinti neigiamai Lenkijos bajoriją paveikusių valstybės lėšų pervedimu į karaliaus išdą, dvasininkijos nenoru eiti toliau įprastos donatyvos. Bet vien šituo pateisinti feodalinės visuomenės abejingumo svarbiausiems valstybės reikalams, matyt, nepakanka. Tai jau tolesnių tyrinėjimų uždavinys.

J. Seredyka knygoje atsisakė tų klausimų, kurie yra nagrinėti atskiruose straipsniuose, išspausdintuose įvairiuose, kartais sunkiai prieinamuose periodiniuose leidiniuose. Skaitytojui tai, žinoma, neparanku, nes šalia šios monografijos dar reikia turėti kelis kitus leidinius. Darbe vartota gausi su nagrinėjama problematika susijusi literatūra, tačiau autorius nežinojo K. Avizonio studijos „Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais“ (K., 1940). Iš pastebėtų netikslumų verta atkreipti dėmesį, kad seime ataskaitą apie Lietuvos išdą darė ne išdininkas K. Naruševičius, kuris tuo metu sirgo, o M. Brolnickis⁶.

⁵ 1627.VIII.22. Verkiiai. E. Valavičiaus laiškas L. Sapiegai.— Ukrainos TSR CVIA, f. 48, ap. 1, b. 775, l. 1.

⁶ 1629.II.20. Varšuva. Lietuvos išdininko ataskaita seimė.— LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštynas, f. 1 (SD), b. 66.

Turint galvoje, kad jau yra monografiškai ar iš dalies ištirti gretimi su 1627 m. seimai, J. Seredykos studija padeda detaliau atkurti ir Respublikos, ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVII a. trečiojo dešimtmečio antrosios pusės vidaus politinę ir ekonominę padėtį, atskleisti pagrindines problemas, jaudinusias to meto visuomenę ir žadinusias pažangiųjų ir reakcinių jėgų prieštaravimus.

Antanas Tyla

Castles: A History and Guide / Foreword by Sir John Hackett; Special Consultant Prof. R. A. Brown, Dr Michael Prestwich, Dr Charles Caulson.—1980, Blandford Press Ltd.

Didžiosios Britanijos autorių kolektyvas parengė viduramžių pilių istorinę apžvalgą bei sudarė vadovą po žymiausias Europos pilis. Knyga įdomi ir lituanistininiu požiūriu, nes į apžvelgiamas teritorijas įeina Lietuva bei kaimyniniai kraštai.

Londono Karališkosios kolegijos profesorius R. A. Braunas parašė plačią įvadinę knygos dalį, kurioje nagrinėja ne tik su feodalinėmis pilimis susijusius karinius ir ūkio klausimus, bet paliečia ir feodalizmo esmę apskritai. Atskirai aptariamas geografinis pilių paplitimas, jų nykimo priežastys, dabartinė išlikusių istorijos bei architektūros paminklų padėtis.

Knygą sudaro keturi skyriai, iš kurių trys pirmieji skirti istorinei apžvalgai. Pirmasis — „Pilių statyba“ — susideda iš dviejų poskyrių. Pirmajame aptariama pilių statybos vietovės parinkimas, statybinės medžiagos, projektavimo darbai. Atskirai nagrinėjama, kokių specialybių statybininkai dirbo, tų darbų organizavimas bei pasidalijimas. Nurodoma, kiek kainuodavo ir kiek trukdavo tokie darbai. Antrajame poskyryje kalbama apie pilių evoliuciją nuo IX—X amžiaus. Išskiriamos XII—XV a. pilys, nurodoma kryžiuočių pilių įtaka Rytams ir Europai. Atskleistas artilerijos raidos poveikis pilių nykimui.

Antrąjį skyrių — „Tvirtovės“ — sudaro taip pat du poskyriai. Pirmajame dėstymas pradedamas nuo mitų apie karus viduramžiais ir pereinama prie realios padėties apibūdinimo. Aprašoma riterių ginkluotė, auklėjimas, tarnyba ir armijos organizacija. Tik tuomet nagrinėjama, kokių vaidmenį viduramžių karuose atliko tvirtovės. Kitame poskyryje aptariamas pilių puolimas ir gynyba. Nurodoma, kas lėmė kovos būdo pasirinkimą. Kalbama apie tokius puolimo variantus: apgulos kopėčių panaudojimą, sienos pralaužimą, pasikasimą, apšaudymą iš artilerijos, padegimą. Atskirai nagrinėjamas pilių apgulus ir kaip pavyzdys aprašoma Kenilvorso pilies 1266 m. apsiaustis.

Skyrių „Rezidencijos“ autoriai pradeda nuo poskyrio, aptariančio pilies ir aplinkinės bendruomenės santykius. O jau tolesniame nagrinėja viduramžių pilies gyvenimą. Čia skaitytojas supažindinamas su aprašomosios epochos baldais, jų puošyba, patalpų šildymu, apšvietimu, vandens tiekimu ir sanitarija. O kad skaitytojas geriau įsivaizduotų pilies gyvenimą, trumpai aprašomi ir to laikotarpio drabužiai. Atskirai apta-

riamas viešasis gyvenimas, laisvalaikio organizavimas tokiose feodalų rezidencijose.

Pirmieji trys skyriai parašyti daugiau mokslo populiarinimo stiliumi ir, matyt, skirti tiems, kas norės susipažinti su žymiausiomis europietiško pavyzdžio pilimis, kurios ir pristatomos ketvirtajame knygos skyriuje — „Geografinis vadovas ir informacija“. Čia medžiaga išdėstyta pagal atskirus regionus, greta pateikiami jų žemėlapiai. Prie kiekvienos pilies nurodoma geografinė ir administracinė jos vieta, dabartinis panaudojimas, lankymo laikas bei trumpai supažindinama su jos istorija.

Knygos autorių nuomone, iš viso yra 257 lankytinos viduramžių pilys: Anglijoje — 27, Velse — 11, Skotijoje — 8, Airijoje — 6, Olandijoje — 5, Belgijoje — 9, Liuksemburge — 2, Norvegijoje — 1, Švedijoje — 3, Danijoje — 3, Prancūzijoje — 25, Vokietijos FR — 25, Austrijoje — 13, Šveicarijoje — 14, Jugoslavijoje — 1, Rumunijoje — 2, Vengrijoje — 3, Čekoslovakijoje — 8, Lenkijoje — 4, Tarybų Sąjungoje — 3, Vokietijos DR — 1, Ispanijoje — 20, Portugalijoje — 7, Italijoje — 26, Turkijoje — 9, Libane — 4, Kipre — 5, Izraelyje — 2, Sirijoje — 6, Jordanijoje — 2, Graikijoje — 2.

Iš trijų Tarybų Sąjungos aprašomų pilių dvi (Rygos ir Siguldos) yra Latvijoje užkariautojų vokiečių pastatytos tvirtovės ir Lietuvoje — Trakai. Ją aplankyti rekomenduojama naudojantis Inturisto paslaugomis. Nurodoma, kad Trakai yra Lietuvoje, 17 mylių (28 km) į vakarus nuo Vilniaus. Tai esanti galinga vėlyvųjų viduramžių pilis saloje su vaizdingomis apylinkėmis, Lietuvos kunigaikščio Vytauto rezidencija Lietuvos ir Lenkijos konflikto su kryžiuočiais metu. Dabartinė jos struktūra mena XIV—XV a.; tai įspūdinga pilis su pagrindiniu bokštu ir sienomis su trimis didžiuliais apvaliais bokštais.

Knyga gausiai iliustruota architektūros bei istorijos paminklų nuotraukomis, paveikslais, schemomis, to meto statybos ir karybos priemonių piešiniais.

Nors Lietuvai tėra skirtos dvidešimt trys eilutės, tačiau per šią knygą mūsų medžiaga įtraukiama į Europos viduramžių kontekstą, ir todėl knyga verta naudotis respublikos tyrinėtojams, nagrinėjantiems viduramžių karybos, architektūros problemas.

Albinas Visockis